

PYHÄJÄRVEN SEURAKUNTA: LAUMA JA PAIMENET

Saloisten krusifiksi ja muut pyhät kuvat ovat 1400-luvulta Rooman kirkon ajoilta vanhasta Saloisten kirkosta. Saloinen oli pyhäkkäitten seurakunta vuoteen 1573.

POHJANMAAN PYHÄJÄRVI

Sijainti ja alue

Pyhäjärvi sijaitsee vanhan Hämeen Pohjanperillä, Pohjanmaan peräkamarissa ja Savon porstuassa. Se on Pohjois- Pohjanmaan eteläisin seurakunta keskellä Suomea Pyhä- ja Kalajokien latvavesillä Suomenselällä. Matkaa Ouluun, Kajaaniin, Kuopioon, Jyväskylään, Kokkolaan ja Raaheen on 150 – 200 kilometriä. Pyhäjärven rajanaapurit ovat Pohjanmaalla Haapajärvi, Kärsämäki ja Pyhäntä Keski-Suomessa Pihtipudas ja Pohjois-Savossa Pielavesi ja Kiuruvesi. Seurakunnan pinta-ala on 1454 neliökilometriä ja kirkolta etäisimpään kulmaan Rajahoikkaan tulee linnuntietä 30 kilometriä.

Kirkko ja pappila olivat pitäjän keskus 1920-luvulle saakka.

Maisemaa hallitsee järvi ja Suomenselän vedenjakajan mäkien hevosenkenkä, joka avautuu koilliseen Haapajärven Pelson suolakeudelle. Pyhäjärvi näyttää etelään katsottuna savolais-hämäläisen järvimaiseman, vastakkaiseen suuntaan kulkija näkee laakean pohjalaisen suurjärven, joka on 140 metriä merenpinnan yläpuolella. Ympäristön korkeimmat mäet kohoavat yli 200 metriä merenpinnan yläpuolelle. Järven vinoristin sakarat ovat 20 kilometriä pitkät ja pinta-ala 124 neliökilometriä. Asutus syntyi rannoille ja korkeille mäille ja keskittyy nyt Pyhäsalmen taajamaan rautatieaseman ympärille. Pyhäjärven kaupungin väkiluku on vuonna 2010 noin 6000. Kirkonkylässä niemellä neljä kilometriä Pyhäsalmeilta etelään ovat pääkirkko ja hautausmaat.

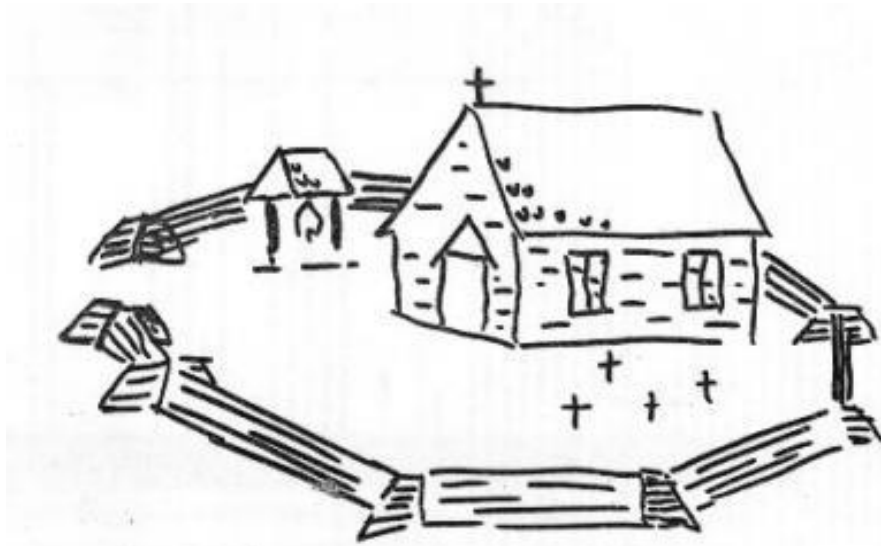
LAUMA JA PAIMENET KUNINKAITTEN AIKA

Järvi oli hyvä kirkkotie veneellä, hevosella, suksella ja luistimilla muutamaa rospuuttoviikkoa lukuun ottamatta. Talollisia käskettiin rakentamaan isoja kirkkoveneitä, koska jokaisen tuli käydä säännöllisesti kirkossa.

Oma kirkko 1630-luvulla, kappalainen 1650

Pyhjärven ensimmäiset talolliset 1530-luvulla kuuluivat Salon seurakuntaan, josta Pyhäjoen seurakunta itsenäistyi 1573. Ollin olkivuosi 1601 aloitti ankaran katojen vuosisadan. Sitä oli edeltänyt nuijasodan jälkiselvittelyissä Ambrosius Henrikinpojan ja Savonlinnan huovien ryöstöretki. Kolmannes vuosista oli katovuosia ja niistä monet ankaria. Ulkopuolista apua ei saatu. Talonpoika tuotti kruunulle sotamiehiä, hevosia ja veroja. Työkuntoisista miehistä oli puute, ja väkiluku kasvoi hitaasti.

Pyhjärven ensimmäinen kirkko sijaitsi perimätiedon ja asiakirjojen mukaan Savirannassa, Rauhanlahden luona Köyhänpellon kumpareella. Kirkkotarhaa ympäröi hirsiaita ja kello riippui katoksen alla orressa. Kirkkovalkama oli kirkon itäpuolella kuvan oikeassa reunassa.

Oma kirkko rakennettiin 1630-luvulla. Kirkon haaste oli vakiinnuttaa kristilliset tavat: vainajien haudaus siunattuun kirkkomaahan, kristillinen avioliitto ja vastasyntyneen kaste sekä säännöllinen kirkossa käynti. Kun seurakunta kohtasi pappinsa vain kinkereillä kerran vuodessa, voitiin seurakuntalaisilta vaatia uskontunnustuksen ja isämeidän osaaminen vain sanelun mukaan.

Pyhjärvi sai ensimmäisen kappalaisen Sigfrid Jeroniuksen 1650. Hänen tehtävänsä oli opettaa seurakunta säännölliseen kirkossakäyntiin ja kirkkotapoihin. Pappinsa johtoon pyhäkkäät eivät tahtoneet alistua. Toista kappalaista Gabriel Alholmia he eivät lainkaan kunnioittaneet. Pohjanmaan rykmentin saarnaaja Jacob Lybeck määrättiin Pyhjärvelle palauttamaan järjestys ja saattamaan uusi kirkkolaki voimaan. Lypykkä-pappi epäonnistui ja hänet heitettiin 1690 hevosenlänget kaulassa kirkonaidan yli. Kapinasta luettiin viisi kuolemantuomiota, jotka muunnettiin pakkotyöksi, kujanjuoksuksi ja sakoiksi. Erotettu kirkkoväärtti Matti Niemi lähti kahden sotamiehen saattamana raudoissa Pähkinälinaan pakkotyöhön. Petrus Åhs tuli Pyhjärvelle Sammallahden tila ostettiin kappalaisen virkataloksi. Hän jakoi pyhäkkäitten kanssa kuolontalven 1697 – 1698 kärsimykset ja siunasi vuoden aikana hautaan joka kolmannen seurakuntalaisensa.

Toivolanniemen piiskauspetäjä kantaa muistoa 1600-luvun kovista rangaistuksista: kuolemantuomio, kujanjuoksu, raipat. Sakot maksoi rikas rahalla, köyhä selkänahalla.

Kuolonvuosi 1697 ja isoviha 1714 – 1721

Uff. Pyhäjoen kirkon-
kirjuri
Kuollut omia 980 p.
Vieraita 13 p.
Syntyneet 49 p.
Petrus Portinuks

Pyhäjoen kirkkoherran Petrus Portinuksen merkintä kirkonkirjaan syksyllä 1697: Pyhäjoen seurakunnassa kuollut omia 980, vieraita 13, syntynyt 49. Kolmannes seurakuntalaisista kuoli vuoden aikana. Ankarin aika oli Kärsämäellä ja Pyhäjärvellä.

Suuri Pohjan sota laajeni Suomeen Kaarle XII armeijan antauduttua Pultavassa 1709. Venäläismiehitys ja väkivalta alkoivat Pohjanmaalla Napuen taistelun jälkeen vuonna 1714. Työkuntoiset miehet, hevoset ja rehut vietiin Ruotsin joukkojen mukana Pohjanmaalta Länsipohjaan. Tsaari Pietarin käskystä Pohjanmaa ryöstettiin ja poltettiin surmantalvena 1714 – 1715. Pyhäjärvellä vihollinen ryösti 61 nuorta, joista 2/3 alaikäisiä poikia ja poltti 22 taloa 84:stä. Hävitystä seurasi siemenviljan puute, nälkä ja kulkutaudit. Pyhäjärven väkiluku painui Pohjan sodan ja isonvihan miehitysaikana 1600-luvun lopun noin 900:sta alle 300 hengen.

Mäkikylä.

Lars Laks Lejonin dotter Hansson	1
Matta Laks dotter Liffa	1
Pahl Laks dotter Margota	2
Pehr Laks dotter Matta	1
Pahl Lehtomäki dotter Hansson	2
Pehr Laks dotter Brita	2
Lohan Laks dotter Henrich	1
Pehr Laks dotter Inge	2
Pehr Laks dotter Hans	2
Pehr Laks dotter Margota	2
Pehr Laks dotter Hans	1
Pahl Laks dotter Pehr	2
Matta Laks dotter Pehr	1
Summa 130	

Mäkikylästä venäläinen sotaväki vei pois isonvihan aikaan 21 henkeä, enemmistö alle 15 vuotiaita poikia. Mukana oli yksi aikuinen mies ja seitsemän naista. Pyhäjärvenkylästä vietiin 31 ja Hiidenkylästä 9 henkeä. Sivun alareunassa 430 on Pyhäjoelta vietyjen kokonaismäärä. Tuskin kukaan palasi. Luettelon tekivät seurakunnan papit vuonna 1721.

Pyhäjärven kappalainen Zimmermann pakeni 1714 Ruotsiin. Rannikon talonpoikaista väkeä, Alavieskan Tikkasia oli paossa Pyhäjärvellä sukulaistaloissa. Hengellinen elämä jäi vanhan kansanuskon ja kristillisen ulkomuistin varaan, kirkollisia toimituksia ei pidetty. Vainajat haudattiin omin neuvoin kirkkomaahan ja vanhoihin kalmistoihin. Kirkon vähät arvoesineet säilyivät kirkkoväärtin kätkössä. Kesti lähes 60 vuotta ennen kuin saavutettiin vuoden 1696 väkiluku. Puhdasoppinen luterilainen kirkko opetti, että koettelemukset olivat yksityisten seurakuntalaisten syntien yhteinen rangaistus seurakunnalle ja siihen oli tyytyminen.

Uudenkaupungin rauhasta 1721 pikkuvihaan 1721 – 1743

Rauhan tulo ei tuonut helpotusta taloudelliseen, henkiseen ja hengelliseen ahdistukseen. Poltetut talot oli rakennettava ja saatava veronmaksukykyisiksi, kruunu otti veronsa. Kappalainen Zimmermann palasi Ruotsista. Seurakuntaa ohjattiin kristilliseen elämään opettaen, vaatien ja uhaten sakoilla ja jalkapuulla. Vain kirkkoväärtti Olkkosen tytär Kaarina oli täysin lukutaitoinen vuonna 1724. Tavoitteena oli saada jokaiseen perheeseen joku, joka osaisi opettaa kirjasta lukemista. Piispa neuvoi Pyhäjoella, ettei lukutaitoa tule opettaa niin kuin tapa oli luettamalla katumuspsalmeja.

Kappalainen Zimmermann siirtyi Haapavedelle 1729. Hänen seuraajansa Henrik Berg aloitti seurakunnan opettajana lupaavasti, mutta kuoli oltuaan kolme vuotta virassa. Viinaan menevä ja tyly kappalainen Henrik Turckov ei saavuttanut seurakuntansa kunnioitusta. Pyhäkkäät olivat avoimen kapinan partaalla kirkonrakennuksen aikaan vuonna 1739. Riideltiin hautausmaan paikasta, kirkon rakentamisesta ja kieltäydyttiin päätetystä rakennustyöstä. Nimismiehen edustaja, kyytirättäri tuli valvomaan työmaata. Luku- ja

kirjoitustaitoinen lukkari Parlin, taitava opettaja, oli kirkko työmaalla kirjuriina. Turckovin kuoltua seuraajaksi tuli Martin Laurin. Hattujen sotaa 1741 seurasi venäläismiehitys: pikkuviha 1742 – 1743. Pyhäjärvellä se tuntui hevosten, kuljetusten, rehujen ja viljan pakko-ottoina, nälkänä sekä kulkutauteina. Kolmena vuotena väkiluku väheni eikä kahteen vuoteen solmittu yhtään avioliittoa.

Pyhäjärven toisen kirkon muistomerkki. Kirkko seiso i kirkkotarhassa vain vuoden 1738. Kiven pystytti Pyhäjärvi-Seura ja suunnitteli Alfred Heinonen.

Kasvun aika 1743 – 1771

Väkiluku lähti vuodesta 1743 kasvuun, mikä kuvaa väestön ravitsemuksen, terveyden ja tulevaisuuden uskon paranemista. Isonvihan jälkeiset suuret ikäluokat aikuistuivat ja avioituivat. ja Kappalainen Laurin saavutti seurakunnan luottamuksen: kirkkoa viimeisteltiin ja talolliset lahjoittivat vapaaehtoisesti kirkkoon ikkunalasit. Laurin muutti Kälviälle ja kappalaiseksi valittiin Henrik Bergin poika suomenkieltä suosiva Adam Berg, jonka äiti Elisabeth Ståhlberg oli kouluttanut pappisveljiensä tukemana. Ylioppilasluukkari Achrenius rakensi Viljamaan virkatalon vuoteen 1764 mennessä. Pyhäjärvellä Pohjanmaan, Savon ja Hämeen rajat käytiin ja isojaon valmistelu käynnistyi. Pellot ja niityt kartoitettiin, jyvitetiin ja pantiin verolle. Pyhäjärvelle suunniteltiin jälleen kauppala, ja Pyhäjokea perättiin.

Adam Bergin vuonna 1755 hankkima ehtoolliskalkki, jossa on suomenkielinen teksti: "Joka juo minun vereni." Hallinnon kieli oli ruotsi, mutta Adam Berg on mainittu suomenkielen harrastajaksi.

Valistuskirkkoherrojen Kokkolan Antti Chydeniuksen ja Pyhäjoen Mathesiuksen ja Westzynthiuksen mielestä koskien perkaus, peltojen ojitus, perunanviljely ja rokotus edistivät seurakunnan hengellistä hyvinvointia. Kappalaiset Laurin ja Adam Berg toimivat pyhäkkäitten opettajina sekä maallisina ja hengellisinä johtajina. Nurkkatansseista, korttipelistä ja avioliiton ulkopuolisista suhteista rangaistiin sakoilla ja jalkapuulla. Kotiopetuksen, rippikoulun ja kovapäisille lukkarinkoulun tukiopetuksen avulla kristinopin osaaminen sisä- ja ulkolukuna vakiintuivat.

Kustavilainen aika 1772 – 1809

Kustaa III:n sodassa Venäjää vastaan 1788 kuoli viisi pyhäjärveläistä ruotusotilasta. Taudit kulkivat sotaväen mukana. Lissabonin maanjäristyksen, Ranskan vallankumouksen ja Kustaan sodan kauhut summautuivat ihmisten mielissä. Lapinlahden Telppäsniityltä lähti vuonna 1796 liike, joka tunnetaan myöhemmin herännäisyytenä. Talonpoikainen Petter Ticklén sai Pyhäjärven kappalaisenviran naituaan edeltäjänsä Adam Bergin tyttären. Pappila rakennettiin uudelleen pääty järveen päin 1781. Pyhäjärven uusi kirkko valmistui vuonna 1790. Bergin ja Ticklénin pappila ja Väisälän sotilaspuustelli olivat kustavilaisella ajalla valistuksen etuvartioita Pyhäjoen ylämaassa. Vapaus, veljeys ja tasa-arvo tunnettiin Pyhäjärvelläkin. Ajan virtaukset ja Pariisin muoti kulkeutuivat Pyhäjärvelle pappilan ylioppilaspoikien ja mamsellien mukana: nuoret säätyläisherrat ja neidit ystävystyivät talonpoikaisen nuorison kanssa. Pappilat olivat kaksikielisiä, säätyläispojat koulutettiin virkaurille, tyttäret pyrittiin naittamaan säätyläismukaisesti.

Vuonna 1806 väkiluku oli 2280 henkeä. Suomen sotaa 1808 – 09 edelsi huonoja vuosia. Pyhäjärvi oli kahden sotatoimialueen välissä. Rannikolla ja Savossa liikkuvat Ruotsin ja Venäjän joukot hevosineen piti ruokkia: vilja ja rehu loppuivat. Pyhäkkäät niskuroivat, kun

nimismies järjesti vuoroon Ruotsin ja Venäjän upseerien vaatimia kuljetuksia. Nälkää seurasivat kulkutaudit: isorokko, punatauti ja hinkuyskä, jotka tappoivat pyhäkkäistä lähes 300, kolmen vuoden aikana joka kahdeksannen. Ruotusotilasta tiedetään kaatuneeksi vain Jaakko Talle Revonlahden taistelussa, sillä miehiä ei merkitty kuolleiksi kotiseurakunnan kirkonkirjaan.

Pyhjäjärvellä asui

kymmenkunta sotilasta Kun Pohjanmaan rykmentti lähti sotaan 1808, varustearkku jäi. Myöhemmin siinä kuljetettiin kirkonkirjoja kinkerimatkoilla.

KEISARIEN AIKA

Taloudellinen, henkinen ja hengellinen herääminen 1809 – 1833

Suomen sodan jälkeisinä kato- ja pulavuosina oli puute viljasta ja tupakasta. Tästä pulasta kertoo Elias Tuoriniemen runo Suuresta tupakan puutteesta. Vasta Napoleonin tappion jälkeen 1812 Venäjältä alettiin saada viljaa ja merenkulku vapautui. Kuitenkin vuonna 1825 väkiluku väheni tuhkarokkoepidemian tähden. Neljä peräkkäistä katovuotta edelsi vuoden 1833 väestökatastrofia. Lavantauti, punatauti ja isorokko levisivät sekä rannikolla, että sisämaassa. Pyhjäjärvellä tauti alkoi Mäkikylässä katovuoden hätäavuksi aloitetulla tietyömaalla. Kahden vuoden aikana joka kuudes pyhjäjärveläinen kuoli eli 425 seurakuntalaista haudattiin.

Talonpoikaisen väestön lahjakkaimmat olivat saavuttaneet itsenäisen ymmärtävän lukutaidon. Ajateltiin, että Ruotsin kuningas oli pettänyt eikä vääräoppiseen keisariin luotettu. Isojaon valmistelu rajoitti tilattoman väen yhteismetsien käyttöä ja pani talolliset valvomaan etujaan. Kansan usko perustui vanhaluterilaiseen yhteisölliseen kristillisyyteen. Kyläyhteisöihin levisi epävarmuus ja ihmiset heräsivät ahdistaviin kysymyksiin: Miten minun käy talouden, hengen ja sielun suhteen? Valistusajan yliopistoteologia ei siihen osannut vastata.

Ahdistus purkautui talonpoikaiseksi herätysliikkeeksi, jossa oli hurmoksellisia piirteitä. Se kulkeutui Savosta 1820-luvulla Pyhjäjärven kautta Kalajokilaaksoon. Herätys sai voimaa 1833 vuoden koettelemuksista. Pyhjäjärvellä seuroja pitäneet talonpojat tuomittiin sakkoihin. Paavo Ruotsalainen kävi Pyhjäjärvellä ohjaamassa seuraliikettä ja ystävystyi Ylivieskan kappalaisen Jonas Laguksen kanssa vuonna 1836. Tämä Pyhjäjärven

kädenlyönti yhdisti Savon ja Pohjanmaan herätykset. Pyhäjärven kappalaisesta Isak Lesceliuksesta ankara hautausurakka ja vaimon kuolema koulivat herätystä ymmärtävän papin. Lesceliuksen apulainen nuori Henrik Schwartzberg liittyi Pyhäjärven heränneisiin.

*Herännäisjohtaja Jonas Laguksen hautakivi Pyhäjärven kirkkomaassa tapulin luona:
"Mutta opettajat paistavat niinkuin taivaan kirkkaus ja ne, jotka
monta opettavat vanhurskauteen niinkuin tähdet alati ja ijankaikkisesti." Dan 12:4*

Heränneitten opillinen johtaja Lagus siirtyi Ylivieskasta Pyhäjärvelle 1845. Hän ohjasi Pyhäjärven herätyksen toistupalaiseksi, kirkolliseksi, vanhapietistiseksi pyhitystä sekä henkilökohtaista kilvoitusta korostavaksi liikkeeksi. Odotettiin Herran pikaista tulemistä. Seurakunnassa papin työt tekivät apulaiset Schwartzberg ja Castrén, mutta toimintaa johti Lagus, joka nosti kirkkokurin keinoin seurakunnan lukutaidon uudelle tasolle. Paremminkin selkäsauna, pöydän alle paneminen tai jalkapuu kohotti lasten ja palkollisten lukutaitoa perheensä päälle langetettu uhkasakko. Opettajansa kanssa talosta taloon kiertävästä Alopeauksen köyhienlastenkoulusta kehittyi vähitellen kaikille avoin kiertokoulu.

Pyhäjärven kirkkoherrakunta

Pyhäjärven kappeliseurakunta kuului vanhan Pohjanmaan läänin mukana Uppsalan arkkipiispan alaiseen Turun hiippakuntaan, jonka piispan Aleksanteri I palkitsi 1817 arkkipiispan arvolla. Vuonna 1851 perustettiin koko pohjoisen ja itäisen Suomen käsittävä Kuopion hiippakunta, johon Pyhäjoen ja Kalajoen kirkkoherrakunnat kuuluivat. Kun vuonna 1900 tämän hiippakunnan piispanistuin siirrettiin Kuopiosta Ouluun, aluejako säilyi ennallaan. Kun Pohjois-Suomen laaja hiippakunta jaettiin vuonna 1939, Pyhäjärvi liitettiin ainoana seurakuntana Kalajoen rovastikunnasta Iisalmen rovastikuntaan ja uudelleen perustettuun Kuopion hiippakuntaan.

Kun Pyhäjoen emäseurakunnan jakoa suunniteltiin, Pyhäjärven kirkonkokous esitti 3.6.1855, että Pyhäjärvi olisi emäseurakunta, johon Kärsämäki liittyisi kappelina. Keisarillisella 6.6.1856 annetulla kirjelmällä Pyhäjoen kirkkopitäjästä erotettiin Kärsämäki kirkkoherrakunnaksi, johon Pyhäjärvi tuli kuulumaan kappeliseurakuntana. Kun Kärsämäen kirkonkokouksessa 26.5.1859 päätettiin rakentaa tie Kiuruvedeltä Kärsämäen Sydänmaankylään eikä Pyhäjärven Ruotasille, pidettiin Pyhäjärvellä kappelinkokous 10.12.1860:

“Josa Pyhäjärviset niin yhtenä miessä yhyit siihen alotettuun Pitäjän jaon hakemiseen , ja esitellen järjestit kirkolliset asiansa siinä toivosa, että armollinen esivalta armosa sallisi heidän päästä Kärsämäestä eri pitäjäksi.”

Pyhäjärven kappelin väkiluku on yli 4000 ja väestö asui kuusi peninkulmaa pitkällä ja viisi peninkulmaa leveällä alueella Kärsämäen emäkirkolta viidestä seitsemään peninkulman päässä. Kärsämäen väkiluku oli noin 2000. Keisarillinen senaatti määräsi 1.10.1861, että Pyhäjärvi ja Kärsämäki ovat kumpikin oleva itsenäisiä kirkkoherrakuntia. Pyhäjärven kirkkoherraksi tuli Zachris Castrén. Kärsämäen kappelina Pyhäjärvi ehti olla viisi vuotta.

Pyhäjärven kirkkoherrakunnan sinetissä vuodelta 1881 on 1790 valmistuneen ja 1895 palaneen kustavilaisen kirkon ja tapulin kuva.

Nälänhätä Pyhäjärvellä 1866 – 1868

Talolliset raivasivat velkarahalla suopeltoja viljan viljelyyn, mutta he joutuivat suuriin vaikeuksiin hallaisella 1860-luvulla. Kuopion maantie avasi ympärivuotisen yhteyden Viipuriin ja Pietariin. Valmistumassa oleva isojako loi toiveikkuutta ja antoi mahdollisuuden uudistilojen perustamiseen. Vesikosken rautatehdas käynnistettiin. Vesikoskella tuli 1850-luvun loppuvuosina ruotsinkielisen Pohjanmaan ammattimiehiä perheineen. Aluksi heille pidettiin ruotsinkielisiä jumalanpalveluksia. Castrén aloitti pyhäkoulujenpitämisen Pyhäjärven kaikissa kylissä.

Seurakunta vastasi paikallishallinnosta, köyhäinhoidosta ja opetuksesta. Jo 1700-luvulla ja turvattomat lapset sekä varattomat sairaat ja vaivaiset sijoitettiin taloihin. Liikkumiskykyiset työkyvyttömät aikuiset järjestettiin ruotukiertoon kulkemaan ruotuluettelon mukaan talosta

taloon. Näin estettiin avuttomien heitteille jättäminen ja rajoittamaton kerjuu. Vuonna 1866 aloitti Pyhäjärven kunta, joka otti seurakunnalta vastuun köyhäinhoidosta, terveydenhoidosta ja paikallishallinnosta. Valtiopäivämies kirkkoherra Zachris Castrén ohjasi Pyhäjärven seurakuntaa ja kuntaa 1860-luvun lopun suuressa nälkäkatastrofissa.

Zachris Castrén piti näitä ehtoollisvälineitä mukanaan kulkiessaan pitäjällä 1896 ja 1897 nälkä- ja tautivuosina. Hän kuoli näillä matkoilla saamaansa kulkutautiin.

Vuodesta 1858 vuoteen 1867 saatiin vain kolme vähintään kohtuullista ja seitsemän heikkoa tai olematonta satoa. Suomessa siirryttiin ruplista markkoihin ja J.V. Snellmanin kovan rahan politiikka toi kalliin ajan ja työttömyyden nopeasti kasvavalle tilattomalle väelle. Rautatieverkkoa vasta rakennettiin eikä Venäjältä saatu riittävästi syömäviljaa syrjäseuduille. Seurauksena oli vuosina 1866 – 1868 nälkäkatastrofi: yhteensä 760 vainajaa Pyhäjärvellä. Vuoden 1868 kuolleisuus oli yli 11%. Nälkä näännytti ja tauti tappoi. Vain kahdelle vainajalle merkittiin kuolinsyyksi nälkä. Lapset ja avuttomat hoidettiin kunnan varoin, mutta työkykyisille annettiin viljaa vain työtä vastaan. Molemmat pappilat ja kruununmakasiini rakennettiin nälkäajan hätäaputoinä.

Hautaaminen lopetettiin Jumalanpellon Vanhaan hautausmaahan 1868 kuolonvuoden jälkeen. Pappi pisti siunauslapionsa talteen kirkkomaan kiviaidan kivien väliin. Se löydettiin 1945, kun aluetta kunnostettiin muistomerkkiä varten. Alekski ihmettelee kummaa lusikkaa kesällä 2007 museon portailta.

Nälänhädän varjo ja Amerikkaan muutto 1869 – 1896

Kesti 13 vuotta ennen kuin väkiluku ylitti nälkävuosia edeltäneen tason. Pelättiin, että nälänhätä voisi toistua, mutta teollistuva Suomi tarjosi toimeentulomahdollisuuksia. Poismuutto voimistui ja suuntautui jakson loppuvuosina Amerikkaan. Pyhäjärven herännäisyys tuli taitekohtaan, kun nälkävuosina kuolivat laguslaiset kirkkoherra Castrén, lukkari Lescelius ja heränneitten sielunhoitaja seppä Adam Tuoriniemi. Seuraava kirkkoherra, lääninrovasti Eriksson hoiti seurakuntaa valistuksen ajan kirkkoherrojen tapaan isällisen johdonmukaisesti. Hän suhtautui pidättyvästi herätysliikkeisiin. Hänen apulaisensa Johan Simelius oli laguslainen. Lestadiolaisuus tuli Pyhäjärvelle.

Elinkeinojen harjoittaminen vapautui ja Pyhäjärven kirkonkylä lähti kasvuun tuli kauppoja, apteekki, maalari, vaununtekijä, ammattimiehiä. Helena Schwartzbergin pietistiperheen nuorison näytelmät ja rekiseurat, sanomalehtien tilausyhtiö, lainakirjasto, vierailevien ylioppilaitten kansaa sivistävät luennot ja jopa kansainvälisesti tunnetun laulajattaren neiti Basilierin konsertti Pyhäjärvellä kertovat yhteisön ja yhteyksien avautumisesta ulkomaailmaan. Kunnallinen 'Ylhäisempi kansakoulu' perustettiin 1881. Kiertokoulu jatkoi vuoteen 1938 seurakunnan kouluna. Opetuksen ja siveellisyyden valvonta kuului seurakunnalle. Vuonna 1881 korjatun kirkon poltti salaman 1895 ja se paloi uudelleen vernissan itsesytytyksestä 1896.

Uusia aatteita 1897 – 1917

Poismuutto kiihtyi vuosisadan vaihteessa. Amerikassa oli noin 700 pyhäkästä, monet sotaväen arvannostoa välttäviä miehiä. Pyhäjärvellä oli muutama höyryvoimalla käyvä piensaha. Rakennettiin uusia teitä, kuivatettiin järviä ja aloitettiin kylvöheinän viljely, kun teräsaura mahdollisti heinäviljelyn suopelloilla. Pyhäjärvellä karjanhoito oli merkittävä tulonlähde. Maakauppias Petter Lyytikäinen kantoi urakalla papin luontaistuotteissa maksetut palkkasaatavat ja osti pitäjämästä voita, nahkoja, marjoja, jäniksiä ja lintuja

Pietariin. Kanttori Matti Loppi toi tullessaan nuorisoseuraliikkeen ja toimi siinä ja monissa kunnallisissa tehtävissä aktiivisena vaikuttajana. Seurakunnan kanssa nuorisosta kilpaili Pyhäjärvellä nuorisoseura ja työväenyhdistys.

Sortovuosina suomenmieliset aktivistit lähettivät toisilleen sanomia, joita keisarin salainen poliisi ei ymmärtänyt protesteiksi. Kuvassa Bobrikovin maanpakoon ajama valtiopäivämies Jonas Castrén katselee synnyinpappilaansa Korhosenniemestä. Pohjois-Pohjanmaan Museo

Sortovuosien henkisen vastarinnan johtomiehiä oli pyhäjärveläinen Jonas Castrén, jonka Bobrikov karkotti Ruotsiin. Poliittiset puolueet järjestäytyivät 1906 suurlakon jälkeen. Wilhelm Malmivaaran Kiuruvedellä virittämä herätysliike levisi Pyhäjärvelle. Seuraliike oli Pyhäjärvellä pappisjohtoista vaikka myös matkasaarnaajia kulki. Pietistipappi kirkkoherra Jaakko Schwartzberg johti seurakuntaa tiukalla kädellä. Hänen seuraajansa Kaarlo Z. Simelius pääsi lähemmäksi seurakuntaa. Molempien huolena olivat uuden ajan ilmiöt: kevyt huvittelu, nurkkatanssit, yöjuoksu ja esiaviolliset sukupuolisuhteet. Vanha väki noudatti perittyjä kirkollisia tapoja, nuoret käyttivät pyhän lepäilyyn ja huvitteluun. Jyrkästi kirkkoa arvosteleva skutnabbilainen uudelleen kastajien liike saapui Pyhäjärvelle.

Hengenliikkeitä maailmasotien välillä 1918 – 1938

Suomen julistauduttua itsenäiseksi 1917 Pyhäjärveltä lähti miehiä kevättalvesta 1918 sekä valkoisten että punaisten joukkoihin. Kirkolla käytiin kutsuntakahakka, jossa yksi mielenosoittaja ammuttiin ja toinen haavoittui vaikeasti. Pyhäjärven kirkkomaassa on vuoden 1918 kahdessa muistomerkinä yhdentoista valkoisten ja neljän punaisen nimet. Pietarin rautatien piti estää 1860-luvun katastrofin uusiutuminen, mutta se johtikin Suomessa vuonna 1918 nälänhätään, kun Venäjän keisarikunnan rautatielaitos syksyn 1917 vallankumouksessa joutui sekasortoon. Pyhäjärvellä syötiin pettua viimeksi talvella 1918 – 1919. Vainajia oli viitisenkymmentä enemmän kuin edellisinä vuosina keskimäärin. Nälkä ja espanjantauti näkyvät tilastossa noin prosentin kohonneena kuolleisuutena.

Isopappila on rannalla, etualalla Väisälä, jonka historia alkaa jo vuodesta 1550. Kirkonkylä ja pappila olivat pitäjän keskus 1920-luvulle asti. Rautatie siirsi kunnan hallinnon Pyhäsalmele. Tauno Jatkola 1920-luku/Markku Jatkola

Jo aikaisemmin Pyhäjärvellä työskennellyt Robert Makkonen sai johdettavakseen talonpoikaisen erämaaseurakunnan, jossa säätyläisiä ja varsinaista palkkatyöväkeä oli vähän. Jako valkoisiin ja punaisiin oli olemassa, mutta vastakohtaisuus oli pinnan alla. Oltiin siirtymässä omavaraistaloudesta kohti rahan varassa toimivaa kaupallista maa- ja metsätaloutta. Rautatie saavutti vuonna 1925 Pyhäsalmen ja pitäjän talouden painopiste alkoi siirtyä kirkonkylästä Pyhäsalmele myllyn, meijerin ja sahan läheisyyteen.

Isopappila 1930-luvun

asussa

New Yorkin pörssiromahduksen jälkeen Suomessa oli 1930-luvulla pula-aika. Hätätyömailla Pyhäjärvellä raivattiin peltoja ja tehtiin teitä. Palkkana saaduista kauraryyneistä ja amerikaläskistä keitettiin nuotiolla roinavelliä. Kirkkoherra Makkosen perhe piti yllä vanhaa pappilakulttuuria. Perhe ja kirkonkylän herrasväet puhuivat tarvittaessa keskenään ruotsia, ja palvelusväki puhutteli ylioppilaspoikaa maisteriksi. Herännäisyys oli seurakunnassa vallitseva suunta, mutta lestadiolaisuus ja

helluntaiherätys saivat jalansijaa. Avoimia yhteentörmäyksiä näiden liikkeiden kanssa vältettiin. Heränneet papit Aarno Vihantola ja Tuppurainen 30-luvun lopulla saivat nuorisoa mukaansa heränneitten seuroihin.

Sotavuosista kohti uutta aikaa 1939 – 1957

Pyhäjärven kirkkomaahan siunattiin 5.4.1942 yhdellä kertaa 15 sankarivainajaa.

Vuoden 1918 muistomerkkien välissä on 1939 – 1944 sotien muistoristi ja sodissa kaatuneitten 270 graniittiristiä. Aarno Vihantola oli Talvisodan aikaan 1939 – 1940 vt. kirkkoherrana. Pappilaan ilmoitettiin sotilaspiirin esikunnasta kaatuneet ja pappi lähti polkupyörällä kertomaan surusanomaa perheisiin. Sankarihautajaiset, kaatuneitten omaisista huolehtiminen, pitäjään sijoitetut Sotkamon ja Kuhmon sotapakolaiset teettivät työtä. Siirtolaisista mainitaan olleen pitäjässä vuonna 1941 kaikkiaan 780 henkeä. Jatkosodan hyökkäysvaiheessa Vihantola oli Pyhäjärven miesten mukana rintamalla sotilaspappina ja saavutti joukon luottamuksen. Kirkkoherra U.N. Taipale hoiti seurakuntaa. Pitäjällä liikuttiin hevosella, moottoriveneellä ja autolla, seuroja pidettiin kylillä.

Lottien rivistö, lottien ja suojeluskunnan liput kunnianosoituksessa sankarihaudoilla 2.7.1944. Hautausmaan kappeli on vanhassa asussa ja haudoilla on puuristit. Kuva Valter Siikaniva.

Rauhan tultua Pyhäjärvelle asutetut karjalaisperheet, ja rintamamiehet tarvitsivat erityistä huomiota. Karjalaisten keskuudessa aloitti toimintansa Kiuruveden ortodoksinen seurakunta. Sodan jälkeen kirkko kunnostettiin ja siihen hankittiin alttaritaulu. Heränneisiin kuuluva U.N. Taipale osallistui monipuolisesti ja aloitteisesti pitäjän henkiseen ja hengelliseen elämään. Pyhäjärven Yhteiskoulu oli yhteen aikaan Taipaleen perheen varassa. Hän piti yhteyttä kaikkiin paikkakunnalla vaikuttaviin hengellisiin liikkeisiin.

Taipaleen muutettua Helsinkiin vuonna 1956, jäi Vihantolan jälkeen pitäjänapulaiseksi valittu vanhalestadiolainen Onni Majava hoitamaan seurakuntaa yksin vt. kirkkoherrana. Elokuussa 1957 kirkkoherraksi valittu Kaarlo Himanen kuoli saatuaan valtakirjan. Uudessa vaalissa keväällä 1958 valittiin kirkkoherraksi heränneisiin kuuluva Ahti Lavanko. Majava, joka oli ollut mukana molemmissa vaaleissa, jäi pitäjänapulaisen virkaan. Kun aikaisemmin seurakunnan papit olivat heränneitä, lestadiolaiset toimivat seurakunnassa omana ryhmänä. Kun toinen papeista kuului vanhalestadiolaisiin, tuli heidän uskonkäsityksensä näkymään seurakuntaelämässä. Majavan aikana vanhalestadiolaisten ja heränneitten välinen juopa tuli syvemmäksi kuin se koskaan aikaisemmin oli ollut.

Pappilan piha-aitta siirrettiin 1960-luvun alussa Korhoseniemeeseen seurakunnan nuorisotyön tukikohdaksi. Herman Tulkku

Seurakunnan uudet haasteet, kun Ruotasen löytyi malmi 1958

Heränneisiin kuuluva Ahti Lavanko haki Pyhäjärvelle, jossa hän tiesi kohtaavansa heränneitten pappien opettaman seurakunnan ja lestadiolaisuuden, helluntaiherätyksen ja jehovantodistajien asettamat hengelliset haasteet. Kunnan hallinto, ja talouselämän keskus olivat jo Pyhäsalmeella. Vuonna 1958 löytyi Ruotasen malmi ja kaivos käynnistyi 1962. Kaivoksen rakennusaikaan Pyhäjärvellä oli väkeä yli 10 000 henkeä. Kirkkoherra Lavangon suurimmaksi haasteeksi tuli pyhäjärveläisen maaseutuyhteisön hengellisen elämän ohjaaminen yhteistoimintaan tuhatkunta nuorta ihmistä elättävän kaivoskylän kanssa. Pyhäsalmen seurakuntakeskus otettiin käyttöön 1967. Siihen kuului kirkko –

seurakuntasali, keittiö, seurakunnan kanslia ja kerhotiloja sekä kirkkoherran pappila. Kappalaisina Lavangon aikaan olivat Jussi Vihantola, Heikki Riihijärvi ja Lauri Oikarinen joka jatkoi kappalaisena vuoteen 2002. Työntekijöitä palkattiin uusiin tehtäviin. Kaivoksen väkeä tuli mukaan seurakunnan hallintoon. Samaan aikaan jatkettiin kylillä perinteisiä työmuotoja kotiseuroja ja kinkereitä.

Pyhjärven kirkkoherraksi nimitettiin heränneisiin kuuluva Jarmo Saksman vuonna 1978. Saksman rakensi yhteyttä Pyhjärvellä toimiviin hengellisiin liikkeisiin. Seurakunnan tilat mahdollistivat monipuolisen vapaaehtoistyön, jossa 1980-luvulla oli mukana pari sataa seurakuntalaista. Vanha Sammallahden pappila korjattiin seurakunnan leirikeskukseksi. Monitoimitilaksi rakennettu seurakuntasali vihittiin peruskorjauksen jälkeen kirkoksi vuonna 1994. Korholanniemeen rakennettiin vapaaehtoisvoimin hiljentymiskeskus. Kirkon viimeisin peruskorjaus valmistui 2003. Kylien asutus harveni väen muuttaessa Pyhäsalmele. Kun kaivoksen loppumisesta alettiin puhua 1990-luvun laman aikaan, nuorison usko elämisen mahdollisuuksiin Pyhjärvellä horjui. Markku Komulainen aloitti seurakuntapastorina vuonna 1991 ja hänet valittiin kirkkoherraksi vuonna 2003. Väen ikääntyminen ja väheneminen sekä nuorisotyö ovat edelleen seurakunnan haasteita vuonna 2010, kun Mirva Ahola aloitti kirkkoherrana.

Entisen kirkkoherranpappilan, seurakunnan leirikeskuksen perusteellinen korjaus seurakunnan nuorisotyön tarpeisiin valmistui 2007.